

лізничної лінії істотно впливали також географічно-топографічні умови, від яких залежали фінансові видатки на будівництво нових колій (йдеться про необхідність зведення певної кількості інженерних споруд – мостів, віадуків, тунелів). Іноді прокладення відтинків залізниці диктувалося локальними громадськими ініціативами, котрі були викликані зацікавленням у тому, щоб конкретне місто не лишилося осторонь нових комунікаційних шляхів, позаяк це могло б позбавити його шансів на успішний розвиток⁵⁸.

Закарпаття було гірше забезпечене залізницями. Наприкінці XIX ст. протяжність залізниць на Закарпатті становила 500 км. Важливу роль у розвитку промисловості та торгівлі регіону відіграла побудована в 1872 р. залізниця з Ужгорода до Чопа, Рахова, В. Березного. У 1875 р. побудовано наступну гілку Ужгород–Мукачеве. В 1870-х рр. вперше сполучено Галичину з Закарпаттям і побудовано залізницю Хирів–Стрий–Станіслав (Івано-Франківськ)–Гусятин. У 1894 р. завершено будівництво залізниці Сігет–Ясіня. В останні три десятиріччя XIX ст. стали до ладу залізничні лінії, які пов'язували Закарпаття з Галичиною і центральною Угорщиною і, зокрема, Чоп з Ужгородом і Береговим. Важливий торговий і стратегічний шлях було прокладено зі Львова через Стрий і Карпатський перевал до Мукачєвого. Роботи в цьому напрямку завершено в 1875 р.

На відміну від Галичини, й особливо Буковини, на Закарпатті широко розвинулася мережа вузькоколійних залізниць, що пояснювалося інтенсивним розвитком лісового господарства. Всього в Українських Карпатах наприкінці XIX – на початку XX ст. діяло 44 вузькоколійки загальною довжиною понад 1400 км, з них 27 – на Закарпатті (61,3%, довжина ліній близько 1 км), 16 – у Галичині (36,6%) і лише 1 – на Буковині⁵⁹.

Завдяки впровадженню в дію залізниці стало можливим швидке і водночас відносно дешеве переміщення товарів на значні відстані. Унаслідок цього з'явилися нові промислові осередки, які ставали менш залежні від водної транспортної мережі, як і торгові дороги – від географічних умов. Отже, розвиток залізничного транспорту, з одного боку, стимулював економічний і соціальний прогрес окремих регіонів, а з другого – сам був тісно пов'язаний зі станом продуктивних сил у регіонах, котрі перетиналися залізничними гілками.

6. Внутрішня і зовнішня торгівля

На терені західноукраїнських земель домінуючою формою організації торгівлі спочатку залишались ярмарки. У Східній Галичині, Північній Буковині та Закарпатті проходило щороку близько тисячі ярмарків. Вони відбувалися в усі пори року, однак найменше ярмарків було навесні, а найбільше – восени, що безпосередньо пов'язувалося з наявністю товарної продукції у селянських і поміщицьких господарствах.

Великі спеціалізовані ярмарки у Східній Галичині та Північній Буковині відбувались у найбільших торгово-промислових центрах – Львові, Бродах, Тернополі, Станіславові, Чернівцях. У Львові проходили знамениті святоюрські та вовняні ярмарки, Бродах і Тернополі – великі ярмарки коней, Станіславові й Чернівцях – полотна і худоби. На всю Галичину і за її межами славилися протягом XIX ст. універсальні ярмарки в Улашківцях та Уневі (раз на рік), що тривали два-три тижні. У

торгових операціях ярмарку в с. Улашківці на Тернопільщині іноді брало участь до 60 тис. осіб. У 1856 р. тут торгували 31 молдавський, 19 угорських, 17 російських, 10 чеських, 7 німецьких купців. Тоді на ярмарок було завезено з Угорщини і Чехії чеського скляного і порцелянового посуду на 5000 золотих ринських, польських текстильних виробів на 1 млн, так званих колоніальних товарів – на 180 тис., хутра – на 20 тис. золотих ринських тощо. В 1859 р. торгові обороти Улашківського ярмарку становили понад 2,7 млн золотих ринських⁶⁰.

На ярмарках, що були розташовані поблизу великих річок чи залізниць, великими партіями збували ліс та лісоматеріали. У Північній Буковині та Закарпатті вели активну торгівлю худобою. На ярмарки Ужгорода, Берегового, Мукачєвого 1897–1900 рр. приганяли в середньому по 123 тис. голів рогатої худоби, коней, овець, у 1901–1905 рр. – 130 тис., у 1906–1910 рр. – 120 тис. Важливими ринками збуту зерна стали Чернівці, Вижниця, Садгора⁶¹. Важливу роль у внутрішній торгівлі відігравала торгівля лісом. Так, на місцевих ринках торгували головним багатством Карпат – деревом і виробами з нього. Лісоматеріали збували у низинні райони Прикарпаття. У реєстрах фільваркового складу м. Роздол зазначалося, що у червні 1883 р. у Жидачові закуплено на сплавах 464 шт. смерекової тесаниці, а в липні «від бойків» – 41 тис. шт. гонту, який використано на ремонтні роботи у господарстві⁶².

Значну роль в економічному житті Галичини відігравали контрактові ярмарки, які щорічно збиралися у Львові (початок січня – початок лютого). До періодичної форми торгівлі належала також базарна. У 30–40-х рр. XIX ст. на території Західної України щорічно діяло понад 6 тис. базарів і торгів, а на початку XX ст. – майже 9 тис. На тиждень базари відбувалися один-три рази. Як правило, двічі на тиждень вони збиралися в окружних містах, а також там, де працювали солеварні та інші промисли (Делятин, Долина, Калуш, Косів, Кути, Надвірна, Стара Сіль та ін.). Тричі на тиждень відбувалися базари і торги у Снятині, Золочеві та Роздолі. Щоденні базари діяли у Львові.

Швидкі темпи розвитку внутрішньої торгівлі на територіях західноукраїнських земель давали неабиякий зиск скарбниці імперії Габсбургів у вигляді податків з торгівлі та торгових монополій. Так, приміром, у 1850 р. державні прибутки від тютюнової монополії у Галичині становили понад 2,2 млн, а у 1857 р. – більше 4 млн флоринів⁶³.

Незважаючи на важливу роль західноукраїнських ярмарків і базарів, сезонна торгівля в регіоні втрачала своє значення, поступаючись прогресивнішим формам товарного обміну. Подальшого розвитку набула стаціонарна торгівля.

У Галичині найбільшим центром стаціонарної торгівлі був Львів. Загалом за сумою товарообороту у Львові перше місце посідав Галицький ринок, друге – Краківський, третє – Личаківський. У 1850–1851 рр. у львівській торгівлі було зайнято 2700, а у допоміжних торгових підприємствах – майже 8 тис. осіб. Тоді ж у місті налічувалося вісім крамниць з продажу тканин, чотири магазини модного одягу, 63 крамниці з бакалією та продовольчими товарами, 23 крамниці сировинних товарів, 17 магазинів з продажу книг і антикварних товарів, 39 складів залізного краму, тютюнові магазини тощо⁶⁴. Загалом у 1850 р. у Львівській торгово-промисловій палаті було зареєстровано 9732, у Бродівській – понад 2 тис., а на Буковині більш як

5 тис. купців. Жорстка конкурентна боротьба привела до організації торговельних об'єднань українських, польських та єврейських купців. Інколи вони виступали разом для спільної боротьби з конкурентами з інших провінцій, але це траплялося рідко. Частіше між ними точилася конкурентна війна за більш сприятливі умови збуту товарів⁶⁵. Усього у Східній Галичині в 1902 р. було 45,5 тис. стаціонарних магазинів⁶⁶.

Зароджувалась і розвивалась постійна торгівля в Закарпатті. В Ужгороді, Мукачевому, Береговому, Виноградіві, Сигеті в ХІХ ст. було вже чимало купців – власників крамниць, магазинів, винних склепів тощо. Наприклад, лише в Ужгороді у середині ХІХ ст. налічувалося близько 100 винних склепів, Мукачево-Чинадіївська домінія надавала тоді в оренду м'ясні лавки і 37 різних магазинів. У селах Галичини, Буковини і Закарпаття єдиним місцем, де постійно торгували, була корчма⁶⁷. Про поширеність таких закладів торгівлі та їх прибутковість свідчить той факт, що Мукачево-Чинадіївська домінія протягом 1849–1851 рр. мала 250 корчем, які дали 30 тис. форинтів зиску⁶⁸.

Разом з розвитком товарно-грошових відносин дедалі більше розширювалися зовнішньоекономічні зв'язки західноукраїнських земель. У першій половині ХІХ ст. відбулися зміни в товарній структурі зовнішньої торгівлі. Остаточо втратила значення торгівля через Гданськ. Натомість значних масштабів набрали економічні відносини із західними провінціями імперії Габсбургів. Торгівлю регламентували цісарські укази і циркуляри, згідно з якими зі згаданих провінцій Австрійської монархії товари вільно, навіть безмитно переміщали до національних окраїн, а в зворотному напрямі – через високі митні бар'єри.

Внаслідок цього, а також промислової відсталості Галичини і Буковини відкривалися широкі можливості для зростання ввозу фабричних виробів із більш промислово розвинених західних провінцій і корінних австрійських земель. До Галичини і Буковини постійно надходили сільськогосподарські знаряддя, метал і металеві вироби, текстильні й галантерейні товари, аптечні матеріали тощо. Потік австрійських товарів негативно впливав на розвиток місцевої фабричної промисловості та ремісничих промислів, закріплював за Галичиною і Буковиною роль сировинного придатка метрополії й ринку збуту готових фабричних виробів.

У західні райони Австро-Угорщини, в Німеччину, інші західні країни у другій половині ХІХ ст., як і раніше, вивозили багато продукції тваринного походження. Значна частина худоби була не місцевого походження, а пригнана з Наддніпрянської України й Бессарабії, а на західноукраїнських землях лише деякий час відгодувалася. В останній чверті ХІХ ст. розвинулося й торгове свинарство. Доставка худоби на захід після прокладення залізниць була значно здешевлена, що дало змогу істотно збільшити експорт худоби.

Незважаючи на обмеження з боку австро-угорського уряду, в другій половині ХІХ ст. розвивалися й міцніли економічні зв'язки західноукраїнських земель із Наддніпрянською Україною. Головними статтями вивозу, як і раніше, залишалися продукти харчування, сіль, ліс і товари з дерева. Буковинські й частково галицькі лісоматеріали сплавляли Дністром на Поділля, у Херсонщину, Бессарабію, до Одеси. Частину їх сплавляли річками до Дунаю і далі до Чорного моря. Так, вино з Західної України екпортувалося до Росії переважно через Броди. З 70-х рр., після

з'єднання залізниць Західної та Наддніпрянської України, багато лісоматеріалів почали вивозити залізницею. Західноукраїнський ліс забезпечував безлісні райони Півдня України будівельними матеріалами, що сприяло його економічному розвитку⁶⁹.

Загалом у другій половині XIX ст. товарообмін між західноукраїнськими землями та Наддніпрянською Україною і Росією зріс у 3–4 рази. Західноукраїнські купці підтримували ділові контакти з промисловими і фінансовими колами Росії і Наддніпрянської України. В Дубні постійно проживало кілька десятків купців і комівояжерів з Бродів, Львова та інших західноукраїнських міст, а в Бродах – з Росії і Наддніпрянської України⁷⁰.

Післяреформена епоха принесла певні зміни у внутрішню і зовнішню торгівлю Галичини, Буковини, та Закарпатської України. Поступовий розклад селянсько-натурального господарства, яке все більше зазнавало впливу розвитку товарно-грошових відносин, і занепад міського й сільського ремесла, неухильний, хоч і повільний, розвиток фабрично-заводської промисловості, тісний зв'язок економіки західноукраїнських земель зі світовим ринковим господарством неминуче викликали зміни й у сфері обміну. Значний вплив мало розширення залізничної мережі, яке різко здешевило транспортування товарів.

Внутрішній та зовнішній торговий оборот у Західній Україні на зламі XIX–XX ст. почав зростати набагато швидше, ніж продуктивні сили краю. Роздрібна й оптова торгівля набирали постійного щоденного характеру. Втрачали колишню роль багатолюдні кількадевні ярмарки, щотижневі торги. Оптова торгівля все більше переходила до іноземних торгових компаній, втрачало свої позиції давнє багате купецтво. Вся організація внутрішньої і зовнішньої торгівлі перебудовувалася на зразок передових європейських країн. Відбувалася неминуча концентрація торговельного капіталу.

Зростаючі масштаби виробництва, зміни в галузевій структурі господарства визначали структуру товарообороту, весь характер зовнішніх економічних зв'язків Галичини, Буковини і Закарпатської України. В системі міжнародного розподілу праці в тодішньому ранньоринковому світі цей регіон став для країн Заходу постачальником сільськогосподарської і промислової сировини та напівфабрикатів і ринком збуту готових фабричних виробів. У західні райони Австро-Угорщини, до Німеччини та інших західноєвропейських країн вивозилося й далі порівняно багато продукції тваринного походження, птахівництва, шкірсировини, масла та жирів. Худоба збувалася переважно в західних провінціях монархії Габсбургів, головним чином у Відні й Німеччині. Відгодівлею великої рогатої худоби переважно займалися поміщики Поділля, Подністров'я і Прикарпаття, які використовували для цього відходи гуралень, а також багаті пасовища. В останній чверті XIX ст. розвинулося й торговельне свинарство⁷¹.

У 1883 р. виникла українська кооперативна торговельна організація під назвою «Народна торгівля». В 1885 р. цей кооператив мав 382 члени і 3 філіали. Його торговий оборот становив 305,4 тис. крон. У 1902 р. «Народна торгівля» мала вже 19 філіалів з річним оборотом 10 млн крон⁷².

Отже, протягом другої половини XIX на території Західної України значною мірою набули розширення товарно-грошові відносини, що спричинило до істотного

зростання як внутрішнього, так і зовнішнього товарообороту. Розвиток внутрішньої торгівлі відбувався за рахунок збільшення чисельності тимчасових ярмарків, базарів, крамниць та інших стаціонарних закладів торгівлі. У процесі зростання товарообороту почали виділятися акціонерні торговельні компанії, котрі не рідко мали монополне становище на ринку. Проявам монополізму в торгівлі місцеве населення протиставляло кооперативні форми торгівлі, які зазвичай мали національний характер.

У зовнішній торгівлі предметами експорту зазвичай була сировина (ліс, збіжжя, нафта, озокерит, калійна сіль, худоба та ін.). Імпорт здійснювався переважно з країн Західної Європи і включав такі товари, як одяг, машини та механізми, взуття, готові фабричні вироби та ін. У цілому протекціоністська політика імперії Габсбургів не сприяла розвитку економічного потенціалу Західної України і намагалася залишити цей регіон у вигляді головного постачальника сировини.

7. Банки і кредит

Одна з ранніх форм кредиту – лихварство – було гальмом у розвитку нових кредитних відносин. Лихварство могло втриматися лише там, де не було правильно налагодженої банківської системи. З утворенням банківських установ лихварство поступово втрачало чільні позиції в системі кредиту.

У Львові виникли перші філії великих австрійських банків: Австрійського народного банку (1853 р.), Австрійського банку для торгівлі та промисловості (1862 р.), Англо-Австрійського банку (1865 р.). Було організовано також низку акційних банків. У 1867 р. виник Іпотечний банк, у 1868 р. – Селянський банк.

Провідне місце серед фінансово-кредитних установ Галичини посідав створений 1883 р. Крайовий банк. Надаючи позики підприємцям, він сприяв розвитку промисловості, а з початку 1890-х рр. безпосередньо долучався до організації промислових і торговельних підприємств та банків. У 1888 р. Австро-Угорський банк брав участь у діяльності всіх чотирьох акційних банків Галичини та Буковини. Сума його коштів у них становила 48 млн корон. Крім того, він мав велику кількість іпотечних акцій та облігацій на багато мільйонів крон, був розрахунковим центром в усьому західному українському регіоні. Львівська філія Австро-Угорського банку здійснювала операції з іпотечними позиками, обліком векселів, зберігала вклади, фінансувала господарства великих землевласників. Наприкінці XIX – на початку XX ст. майже 50% усіх іпотечних операцій державного Австро-Угорського банку припадало на галицькі відділення, насамперед львівське⁷³.

Із 70-х рр. XIX ст. банки почали фінансувати сільське господарство західно-українських земель. Так, основною метою Рустикального (Селянського) банку (1868 р.) та Общого рільничо-кредитового заведення для Галичини і Буковини (1873 р.), званого як Крилошанський банк, було кредитування дрібних товаровиробників. Серед їх засновників та керівників було чимало представників старорусинської (русофільської) течії українського національного руху в Галичині. Однак обидва заклади відзначалися не лише непрофесіоналізмом і спекуляціями службовців (що стало основною причиною їх краху⁷⁴), а й здирницькою кредитною політикою стосовно селян (надавали позики під заставу нерухомого майна